

bar pouzdanijoj specijalnoj literaturi, a ne u općenitim djelima, pogotovu ne u onim koja nisu snabdjevena naučnim aparatom, potrebnim za provjeravanje istinitosti podataka.

Na kraju još jedna napomena. Zemljišni odnosi u Vojnoj krajini od XVI do XIX st. ne mogu se danas valjano obraditi ni u opsežnijoj raspravi, a kamoli u seminarskoj radnji. Potrebne su još mnoge edicije izvorne građe kao i monografije o pojedinim aspektima toga problema, prije nego što ga budemo mogli sintetski obraditi na zadovoljavajući način.

Fedor Močanin

M. E K M E Ć I Ć, USTANAK U BOSNI 1875—1878, Sarajevo 1960, str. 392.

Najnovije djelo M. Ekmečića predstavlja solidan napor da se povijest bosanskog ustanka potkraj turske vlasti prikaže i objasni u svima njegovim aspektima. Ekmečić tu obrađuje društvena kretanja i ideje, tok ustanka i njegov neuspjeh. On je dobrim dijelom uspio da ustanak osvijetli kako s obzirom na iznošenje činjeničkog materijala, tako i na metodološko prilaženje problemima. Neka od tih pitanja tretirao je i u svojim ranijim radovima (usp. ocjenu J. Sidaka u HZ IX, 1956), ali ovo je djelo cjelovita i konačna sinteza.

Bosanski ustanak, koji je trajao posljednje tri godine pred austro-ugarsku okupaciju u sjevernoj Bosni, po svomu značenju je agrarna revolucija. Taj ustanak je izraz otpora bosanske raje protiv preživjelog osmanskog feudalnog sistema. Glavni pokretač masa na ustanak bio je zakup desetine. Stalni porast zakupa desetine doveo je do krize društvenog sistema u cjelini. Ustanici, mada u početku nisu imali jasno razrađen program, imali su za cilj da nasilnim putem postignu slobodno vlasništvo nad zemljom koju su obrađivali. Seljak u to doba nije osjećao samo zloupotrebe koje su se javljale u degeneriranom osmanskome feudalizmu, političku nejdnakost i ovisnost, veća opterećenja, skopčana s poskupljenjem uprave, već je u njemu sazrijevala spoznaja o potrebi obaranja društvenopolitičkog sistema kao cjeline.

Treba istaći da je pisac dao pravo mjesto u ustanku srpskim nacionalnim organizacijama. Još od stvaranja »Načertanija« Ilije Garašanina 1844 vođena je iz Srbije sistematska akcija za oslobođenje srpskog naroda. Srpsko građanstvo u neoslobođenim krajevima uglavnom je održavalo organizacije koje su radi toga stvarane. Ove organizacije nisu utjecale na neposredno pripremanje ustanka, ali su imale posredno značenje za ustanak. Ustanak se brzo povezao sa srpskom državnom politikom, a to je naročito došlo do izražaja poslije izbijanja rata Srbije i Crne Gore protiv Turske polovicom 1876; tada su ustanici proglasili ujedinjenje Bosne i Srbije u jednu državu. Na čelo čitavog ustanka Ministarstvo vojno u Beogradu stavilo je pukovnika Miletu Despotovića.*

Ekmečić je iscrpno prikazao političke ideje i tendencije koje su se u ustanku pojavile. Držimo da je dobro objašnjena uloga Vase Pelagića i socijalista u ustanku: isto tako je dato i pravo mjesto Petru Mrkonjiću (Petru Karađorđeviću), naročito u svijetlu rivalstva Obrenovića prema Karađorđevićima. Dalje je pisac s naročitim uspjehom prikazao i objasnio odnos srpskih trgovaca prema ustanku: iako

* Zanimljivo je pitanje, da li se i kojoj se mjeri proglas ujedinjenja Bosne i Srbije može dovesti u vezu sa Garašaninovima »Planom« iz 1855, u kome se predviđa i to da agent preko pouzdanih ljudi u svome kraju u Bosni savjetuje narodu »da napiše adresu na Srbiju«, u kojoj bi istakao da želi »sojuz sa Srbijom« (D. Stranjaković, Politička propaganda Srbije u jugoslavenskim pokrajinama. Otštampano iz Glosnik Istoriskog društva u Novom Sadu, IX, Beograd 1936, str. 35).

nema ni govora o nekom čvrstom jedinstvu trgovačkih i seljačkih pogleda na bosansko agrarno pitanje, trgovci su se — dakako ne čitav stalež kao cjelina — ubrzo pridružili ustanku pa, štaviše, postali njegova vodeća politička snaga.

Nije mala uloga ovoga ustanka i u procesu rješavanja tzv. istočnog pitanja. Ovaj agrarni pokret poslužio je austrijskoj diplomaciji kao sredstvo za diplomatski pritisak i manevriranje. Na pr., na Berlinskom kongresu 1878 ustanak je iskorišten kao opravdanje za okupaciju koja bi imala da dovede do saniranja prilika u zemlji.

Od velike je važnosti i baština koju je ustanak unio u izgrađivanje socijalne i političke svijesti u narodu. Svi kasniji pokreti u uvjetima okupacije Bosne, pa i kasnije, plod su i nastavak ustanka. Okupaciona vlast nije respektirala ne samo političke već ni socijalne zahtjeve koje je ustanak iznio, ali nije ni uspjela zaustaviti dinamičko političko kretanje, započeto u burnim godinama pred okupaciju.

Mada su na cijelom bosanskom području prilike bile takve da je ustanak mogao svagdje planuti, on se najviše držao uz bosansku granicu prema Austriji. Ustaničko stanovništvo činili su Srbi, a samo s rijetkim izuzecima Hrvati. Čini nam se da je najslabija strana Ekmečićeve studije što nije u dovoljnoj mjeri objasnio, odakle je proizlazio stav katoličkog i muslimanskog stanovništva prema ustanku. Izvjesna objašnjenja koja daje za muslimane teško da se mogu naučno obraniti. Politika koju su u tome pravcu inaugurirali zvanični faktori u Srbiji, preporučujući pomirenje i taktičan odnos prema muslimanima, ne mora uvijek i u isti mah značiti slabljenje klasnog karaktera ovog seljačkog ustanka. Begovi su, uostalom, bili samo neznatna manjina prema masi muslimanskog stanovništva (slobodni zemljoradnici, pa i kmetovi te zanatlije i trgovci bili su uvijek u golemoj brojnoj premoći prema šaći begova). Uostalom, prilična homogenost koja je stvorena na strani srpskih seljačkih masa sa srpskim trgovcima, odrazila se u homogenom reagiranju muslimana, koji su tim jedinstvenije nastupali jer je oštrica ustanka bila uperena ne samo protiv nosilaca feudalnog sistema, već i protiv muslimanskih seljaka, odnosno muslimana kao cjeline (poznati su brojni, često i sadistički, ekscesi protiv muslimanskih seljaka, pri čemu se osobito isticao ustanički vođa Golub Babić).

Bosanski ustanak nije zabilježio nekih vidljivih vojnih uspjeha, pogotovu poslije poraza na Crnim potocima 4. augusta 1877. Zaslugom Ekmečića sada je jasno da poraz na Crnim potocima nije bio kraj ustanka, nego je ovaj potrajao sve do okupacije po austro-ugarskim četama.

Obrađujući bosanski ustanak, Ekmečić se poslužio velikim brojem savremenih dokumenata, od kojih su mnogi još neizdati, kao i cjelokupnom postojećom literaturom. Upravo začuđuje da u ranijim istraživanjima nije bio iskorišten znatni dio ovih, inače pristupačnih, vrela. Ekmečić je iskoristio i turska vrela ondje gdje su mu bila pristupačna; tako na pr. obilno citira list »Bosnu«. Vrlo malim dijelom je upotrijebio Vilajetski arhiv koji raspolaže znatnim brojem dokumenata iz toga doba. Da su naši turkolozi preveli već štampane memoare o ustanku koje je napisao posljednji bihački mutesarif, kao i rukopisno djelce o vojnim operacijama turskog oficira s imenom Omer efendije, Ekmečić bi mogao da još detaljnije osvjetli mnoge momente, pa bi tako slika ustanka bila još potpunija.

Ekmečićevo djelo dolazi poslije 1930 objavljenoga »Bosanskog ustanka 1875—1878« od Vaše Čubrilovića, koje je vrijedilo kao standardno djelo za ovo poglavlje naše nacionalne historije. Smatramo da ono i poslije pojave Ekmečićeva djela zadržava svoje određeno mjesto u našoj historiografiji. Uostalom, ne smije se zaboraviti da Čubrilović nije propustio da ukaže na socijalne uzroke ustanka, pa i njegovo pridavanje važnosti vanjskim faktorima, koje je Ekmečić donekle zapostavio, ima svoju opravdanost.

M. Hadžijahić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV SIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV SIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB